

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGISİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 4

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Molla Musa Celâfî'nin Nahiv İlmindeki İhtisar Yöntemi

Molla Musa Celâfî's Specification Method In The Science Of Nahiv

YAZAR

Bünyamin ARVASI

Öğr. Gör. Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

bunyamin.arvasi@igdir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0108-267X

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 06.12.2023

Makale Kabul Tarihi: 23.12.2023

Sayfa Aralığı: 82-97

ÖZET

İslami ilimlerin birçok alanında ihtisar çalışmaları olduğu gibi nahiv ilminde de ihtisar çalışmaları yapılmıştır. Nahiv ilminde ihtisar çalışması bulunan âlimlerden biri de Ağrılı Molla Musa el-Celâî'dir. Benim de 2000-2001 yıllarında ilminden istifade etme imkânı bulduğum Celâî, 1357/1938 yılında Ağrı'ya bağlı Doğubayazıt'ın Telçeker (Sûbhan) Köyünde dünyaya gelmiş ve tefsir, kelâm, fıkıh, tarih, Arap dili ve edebiyatı gibi çeşitli ilim dallarında pek çok eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. İslamî ilimler alanında otuza yakın eser yazan Celâî'nin sarf, nahiv, mantık, vadî', akaid, tasavvuf, fıkıh usûlü, tefsir usûlü, hadis usûlü, tecvid, aruz ilmi, belağat, beyan, münazara, meanî ve bedî ilmini kısa ve öz bir şekilde kaleme aldığı *Mecmûatu'l-ulûm* adlı eserinde zikredilen ilimleri muhtasar ve veciz bir biçimde ele alarak muhatap kitlenin kısa sürede birçok şeyi öğrenmesini amaçlamıştır. Bu çalışmada zikredilen gayelere binaen ihtisar edilen söz konusu mecmû'a içerisindeki nahiv risalesi ele alınıp Celâî'nin bu risale bağlamındaki ihtisar yöntemi incelendi. Bu bağlamda müellifin eserin yazımında izlediği metoda ışık tutulmaya çalışıldı.

Anhtar Kelimeler: Nahiv, Molla Musa el-Celâî, Nahiv Risalesi, İhtisar, Talhîs.

ABSTRACT

Just as there are studies in many fields of Islamic sciences, studies in grammar have also been carried out in the science of grammar. One of the scholars who studied ihtisar in the science of Nahiv is Ağrılı Molla Musa el-Celâî. Celâî, whose knowledge I had the opportunity to benefit from in 2000-2001, was born in 1357/1938 in the Telçeker (Sûbhan) Village of Doğubayazıt, Ağrı, and has many knowledge in various branches of science such as tafsir, kalam, fiqh, history, Arabic language and literature. He is a versatile scholar who has produced many works. Celâî, who wrote nearly thirty works in the field of Islamic sciences, explains the grammar, syntax, logic, vadi', akaid, Sufism, fiqh method, tafsir method, hadith method, tajwid, aruz science, rhetoric, statement, debate, meani and badi science in a short and concise manner. He aimed to enable the audience to learn many things in a short time by discussing the sciences mentioned in his work titled *Mecmûatu'l-ulûm*, which he wrote in a concise and concise manner. In this study, the compilation treatise within the said magazine, which was compiled based on the mentioned purposes, was discussed and Celâî's compilation method in the context of this

treatise was examined. In this context, an attempt was made to shed light on the method followed by the author in writing the work.

Key Words: Nahiv, Molla Musa el-Celâlî, Nahiv Treatise, İhtisar, Talhîs.

İTHAF

“Bu makale, İsrail’in Gazze’deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına ve evlere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail’in 2,3 milyon Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail’in hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm bu saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.”

GİRİŞ

Arap grameri alanında telif süreci araştırıldığında uzun, orta ve kısa eserlerin telif edildiği görülmektedir. Zira eserlerin telif edilmesindeki şekil ve metot müellife veya muhatap kitleye göre değişebilmektedir. Bu bağlamda bir alanın bütün inceliklerini ele alan kapsamlı eserlere mebsût, basit veya mutavvel; ilgili alanın konularını orta derecede ele alan eserlere mutevassıt veya vasît; kısa ve özlü biçimde konuları ele alan eserlere ise mûcez veya muhtasar denilmektedir. (Şahin, 2010: 43)

İhtisâr (اختصار) kelimesi etimolojik olarak خ ص ر kökünden türeyip sözlükte “kısaltmak”, “Bir şeyi belli bir şeye tahsis etmek” gibi anlamlara gelmektedir. (Zemaşerî, 1965: 164; İbn Manzûr ts: 4/243) Terimsel olarak ise hacimli bir eserin özetlenmiş biçimi veya bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli anlamında kullanılmaktadır. (Durmuş, 2006: 31/57). Bu bağlamda eserlerin ihtisar edilmesindeki sebeplerin başında ders kitaplarında talebeye gerekli olmayacağı kanaat edilen kısımların atılması, anlaşılması zor yerlerin özlü biçimde izah edilmesi gelmektedir. Mesela Abdülkâhir el-Cürcânî’nin (öl. 471/1078-79) *el-‘Avâmilü’l-mie*, İbn Hişâm en-Nahvî’nin (öl. 761/1360) *Katru’n-nedâ*, Birgivî’nin (öl. 981/1573) *el-‘Avâmil*’i ile *İzhâru’l-esrâr*’ı bu sebeplerden ötürü ihtisar edilmiş eserlere örnek olarak verilebilir. İhtisarın bir başka gayesi ise nahiv ilmine yeni başlayanların kolayca ezber yapmalarına imkân sağlamaktır. Bu gaye ile bazı eserler

nazmedilmiştir. Bunlara İbn Mâlik et-Tât el-Endelüsî'nin (öl. 672/1274) *el-Elfiyye* adlı eseri örnek olarak verilebilir. (Çelebi, 1989: 2-4; Durmuş, 2006: 31/57; Turan, 1995: 11/28)

Arap gramerinde ihtisar geleneği erken dönemlere dayanmaktadır. Bu bağlamda Arap gramerinde ilk muhtasar eserlere Halef el-Ahmer'in (öl. 180/796 [?]) *Muqaddime fi'n-nahiv*'i İbn Abdirabbih'in (öl. 328/940) *el-'İkdü'l-ferîd*'i, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'si üzerine yapılmış ihtisarlar, Ebû Osman el-Mâzinî'nin (öl. 249/863), Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ındaki sarfa dair konuları ihtisar ettiği *et-Tasrîf*'i Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) aynı eserdeki hem nahiv hem de sarfa konularını ihtisar ettiği *el-Mufassal*'ı, İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) nahiv ilmen dair yazdığı *el-Kâfiye*'si ile sarf ilmine dair yazdığı *eş-Şâfiye*'si ve Zemahşerî'nin *el-Unmûzec*'i örnek olarak verilebilir. (Durmuş, 2006: 31/57-58; Durmuş, 1997: 15/235)

Arap gramerinde muhtasar çalışması bulunan âlimlerden biri de Ağrılı Molla Musa el-Celâlî'dir (öl. 1442/2021). Celâlî, 1357/1938 yılında Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesine bağlı Telçeker (Sûbhan) Köyünde dünyaya gelmiştir. Celâlî, tefsir, kelâm, fıkıh, tarih, Arap dili ve edebiyatı gibi ilim dallarında pek çok eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. (Güler, 2019: 16) Gerek Arap dili ve belâgatı gerekse İslami ilimler alanında otuza yakın eser yazan Celâlî'nin sarf, nahiv, mantık, vadi', akaid, tasavvuf, fıkıh usulu, tefsir usulu, hadis usulu, tecvid, aruz ilmi, belağat, beyan, münazara, meanî ve bedî ilmini kısa ve öz bir şekilde kaleme aldığı *Mecmûatu'l-ulûm* adlı eseri dikkat çeken eserlerinden biridir. Celâlî, bu eserde ele aldığı ilimleri muhtasar ve veciz bir biçimde ele alarak muhatap kitlenin kısa sürede birçok şeyi öğrenmesini amaçlamıştır. Nitekim Celâlî, söz konusu kitabın mukaddimesinde son dönemlerde ilme olan talebin azaldığını, bazı kesimlerce ilmin bütün yönlerinin değil belli yönlerinin ele alındığını, dolayısıyla bazı kesimlerce Arap grameriyle gereğinden fazla uğraşıldığını, bu sebeple asıl amaç olan islami ilimlerin arka planda kaldığını; bazı kesimlerce ise araç olan gramerin tamamen arka planda tutulup araçsız bir şekilde amaca bilinçsiz bir yönelimin olduğunu, özellikle son dönemlerde dünyevi meşguliyetlerin çoğalması sebebiyle öğrenme sürecinin daraldığını bu sebeple islami ilimlerde araç ve amaç olan ilimleri öğrenmek isteyenlere kısa sürede çok şey öğretme amacıyla söz konusu kitabı kaleme aldığını ifade etmiştir. (Celâlî, ts: 6-7)

1.1. Celâlî'nin Nahiv Risalesi

Bu çalışmada zikredilen gayelere binaen ihtisar edilen söz konusu mecmû'a içerisindeki nahiv risalesi ele alınıp Celâlî'nin bu risale bağlamındaki ihtisar yöntemi incelenecektir. Bu çerçevede konunun daha sağlıklı anlaşılması hasebiyle ilk olarak eserin taslak ve bölümleri zikredilecek, sonra müellifin risaledeki tanımları ele alınacak, daha sonra da risaledeki örnekler çerçevesinde müellifin ihtisar yöntemi verilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Risalenin Bölümlendirilmesi ve Düzeni

Molla Musa el-Celâlî, *Mecmû'atu'l-Ulûm* adlı eserindeki Nahiv Risalesi, isim, fiil ve harf başlıkları altında üç bölümde tasarlamıştır. Celâlî, isim bahsine geçmeden önce nahiv ilminin etimolojik ve terimsel anlamını, ilmin kurucusunu, kelime ve kelam terimlerinin tarifini vermiştir. (Celâlî, ts: 27)

1.1.2. Bâbu'l-İsim

Celâlî, isim bölümünde ismin tarifini vermiş, ismin, cins isim, 'alem (özel) isim, mu'rab olan isim, mu'raba tabi olan isim, mebnî isim, musennâ (ikil) isim, mecmû' (çoğul) isim, marife (bilinen) isim, nekira (bilinmeyen) isim, müzekker (eril) isim, müennes (dişil) isim, tasğîr (küçültme) isim, mensûp (aidiyet bildiren) isim, esmâu'l-'aded (sayı isimleri) ve fiil anlamını taşıyan ve çekimi olamayan isimler olmak üzere on beş kısmının olduğunu zikretmiştir. Daha sonra bu kısımları tek tek ele alıp kısa ve öz bir şekilde açıklamıştır. Diğer taraftan isim bölümünde mu'rab isimler çerçevesinde merfû'ât mansûbât, mecrûrât ve tevâbi' olarak dört başlık açmıştır. (Celâlî, ts: 27-44)

Merfûât olarak fâil, mübteda, haber, kâne ve kardeşlerinin ismi, inne ve kardeşlerinin haberi, cinsi nefyeden lâ'nın haberi, leyse'ye benzeyen mâ ve lâ'nın ismini zikretmiştir. (Celâlî, ts: 31-32)

Mansûbât başlığı altında mefûlü mutlak, mefûlü bih, mefûlü fih, mefûlü leh, mefûlü me'ah, hâl, temyîz, müstesnâ, kâne ve kardeşlerinin haberi, inne ve kardeşlerinin ismi, cinsi nefyeden lâ'nın ismi, leyse'ye benzeyen mâ ve lâ'nın haberini zikretmiştir. (Celâlî, ts: 32-34)

Mecrûrât başlığı altında harfi cerle mecrûr, izafetle mecrûr şeklinde iki kısma işaret etmiştir. İzafeti lafzî ve manevî olarak iki kısım halinde ele almıştır. (Celâlî, ts: 34-35)

Tevâbi' başlığı altında ise na't, atıf, te'kîd, atf-ı beyan ve bedel konularına yer vermiştir. Marifeleri sırasıyla zamirler, özel isimler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller ile harfi tarif, nidâ ve bir marifeye muzaf olmuş isimler olarak zikeretmiştir. (Celâlî, ts: 35-44)

1.1.3. Bâbu'l-Fiil

Celâlî, fiil konusunu mâzi, muzâri, emir, nehiy, müta'addî ve lâzimî, ma'lûm ve mechûl, kalp fiilleri, nakıs fiiller mukârebe fiiller medih ve zemm fiilleri ve teaccüb fiilleri olmak üzere on bir başlıkta izah etmiştir. (Celâlî, ts: 44-48)

1.1.4. Bâbu'l-Harf

Celâlî, harf konusunu ise cerr harfleri, fiile benzeyen harfler, atıf harfleri, nefiy harfleri, tenbih harfleri, nidâ harfleri, tasdik harfleri, istisnâ harfleri, ziyâde harfleri, tefsir harfleri, masdar harfleri, teşvik harfleri, takrîb harfi, istikbâl harfleri, istifham harfleri, şart harfleri, sakındırma harfleri, lâmlar, te'nîs tâsı, müekkede nûn, hâ-i sekt ve tenvin olmak üzere yirmi kısımda ele almış ayrıca tenvini, temekkûn, tenkîr, mükâbele, terennüm ve gâlî gibi kısımlara ayırıp özlü bir biçimde açıklamıştır. (Celâlî, ts: 48-56)

1.1.5. Celâlî'nin Nahiv Risalesindeki Tanımları

Celâlî'nin, nahiv risalesindeki tanımlar ve konular kısaca şu şekilde sıralanabilir:

Kelime (كلمة) : Tek bir anlam için konulmuş olan lafızdır. (Celâlî, ts: 27)

Kelam (كلام): Biri diğerine isnat edilmiş iki isimden veya bir fiil ve bir isimden telif edilendir. (Celâlî, ts: 27)

İsim (الاسم): Geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlardan biri ile beraber olmayan ve kendi kendine bir anlam ifade eden kelimedir. (Celâlî, ts: 27)

Cins isim (اسم الجنس): Herhangi bir şeyi ve hakikatte aynı cinsten olan her şeyi kapsayan isimdir. (Celâlî, ts: 28)

Özel isim (العلم): Ayrı ayrı kendi zatında bir şey için isim olarak konulmuş ve başkasını kapsamayan isimdir. (Celâlî, ts: 28)

El-Mu'rab (المعرب): Başa gelen âmillerin değişmesi ile birlikte sonu değişen isimdir.

Munsarîf isimler (المنصرف) : Raf', nasb, cerr ve tenvîn alabilen isimlerdir. (Celâlî, ts: 28)

Munsarîf olmayan isimler (غير المنصرف): Lâm ile tarif edildiğinde veya izafe edilme durumları haricinde cerr ve tenvîn alamayan; onun yerine fetha alan isimlerdir. (Celâlî, ts: 28)

El-İ'râb (الإعراب): Başa gelen âmillerin değişmesi ile birlikte kelime sonunun değişmesidir. (Celâlî, ts: 29)

Sarfıtan men eden sebepler (أسباب منع الصرف): Alem, sıfat, fiil vezni, 'adl, cemi', terkîb, 'ucmet, müenneslik elifine benzeyen elif ve nûn. (Celâlî, ts: 30)

Fâ'il (الفاعل): Kendisine bir fiil veya fiile benzeyen bir şeyin isnat edildiği şeydir. (Celâlî, ts: 31)

Mübteda (المبتداء): Kendisine bir şey isnat edilen ve lafzî âmillerden yoksun olan isimdir. (Celâlî, ts: 31)

Haber (الخبر): Kendisinin isnat edildiği ve lafzî âmillerden yoksun olduğu şeydir. (Celâlî, ts: 31)

El-Mef'ûlu'l-mutlak (المفعول المطلق): Kendi manasında ve zikredilmiş bir fiilin fâilinin yaptığıdır. Masdar olarak da isimlendirilir. (Celâlî, ts: 32)

El-Mef'ûlu bihi (المفعول به): Fâilin gerçekleştirdiği fiilin kendisine taalluk ettiği şeydir. (Celâlî, ts: 32)

Münâdâ (المنادى): Lafzen veya takdîren olarak "أدعو" (çağırıyorum) yerine geçen bir harf ile yönelmesi talep edilendir. (Celâlî, ts: 32)

Et-Terhîm (الترخيم): Özel ad olması, izafe edilmemesi ve üç hartfen fazla olması kaydıyla münâdânın sonunda tahfiflik amacıyla gerçekleştirilen haziftir. (Celâlî, ts: 33)

El-Mendûb (المندوب): Kendisi ile "يا" veya "وا" edatları ile üzüntü duyulan kimsedir. Hükümü ise İ'râb ve binada münâdânın hükümü gibidir. (Celâlî, ts: 33)

El-Mef'ûlu fihi (المفعول فيه): İçinde fiilin gerçekleştirildiği zaman veya mekândır. (Celâlî, ts: 33)

El-Mef'ûlu me'ah (المفعول معه): مع (birlikte) edatı anlamındaki واو edatından sonra zikredilmiş olan ögedir. (Celâlî, ts: 33)

El-Mef'ûlu leh (المفعول له): Kendisi sebebiyle fiilin gerçekleştirildiği şeydir. (Celâlî, ts: 33)

El-Hâl (الحال) : Fâil veya mef'ûlun durumunu beyan eden şeydir. (Celâlî, ts: 33)

Et-Temyîz (التمييز) : Müfretten (cümle olamayan) veya cümledeki nispetten belirsizliği kaldıran şeydir. (Celâlî, ts: 33)

El-Müstesnâ (المستثنى) إلا ve benzerlerinden sonra zikredilen (istisnâ edilen) ögedir. Muttasıl ve munkatı' olmak üzere iki çeşittir. Muttasıl إلا ve kardeşlerinden sonra zikredilmiş ancak kendisinden istisna edilen gruptan olan isimdir. Munkatı' ise لا ve kardeşlerinden sonra zikredilmiş ancak kendisinden istisna edilen gruptan olmayan isimdir. (Celâlî, ts: 34)

Mânevî izâfet (الإضافة المعنوية) Sıfat (türemiş) olmayan muzâfın hakikatte mâ'mûlû olmayana izâfe edilmesi veya Sıfat (türemiş) olmayan muzâfın hakikatte mâ'mûlû olan şeye izâfe edilmesi ya da sıfat olan müzâfın hakikatte mâ'mûlû olmayan şeye izafe edilmesidir. (Celâlî, ts: 35)

Lafzî izâfet (الإضافة اللفظية) Sıfat (türemiş) olan muzâfın hakikatte mâ'mûlû olana izâfe edilmesidir. (Celâlî, ts: 35)

Et-Tevâbi' (التوابع) : Tek bir yönden bir öncekinin i'râbıyla i'râblanmış her lâhik(ikinci)tir. (Celâlî, ts: 35)

Et-Te'kîd (التأكيد) : Nispette veya şumulde matbû'unun (öncesinde bulunan ögenin) durumunu kesinleştiren tâbi'dir. (Celâlî, ts: 35)

Sıfat (الصفة) : matbû'unda olan bir manâya delalet eden tâbi'dir. (Celâlî, ts: 35)

Bedel (البديل) : Matbû'unun kast edilmediği ancak matbû'una nispet edilen bir şeyde kast edilen kelime olup dört çeşittir. (Celâlî, ts: 36)

'Atfu'l-beyân (عطف البيان) : Matbû'unu açıklayan bir tâbi'dir. (Celâlî, ts: 36)

El'atfu bi'l-hurûf (العطف بالحروف): Tabi olduğu isimle beraber nispet ile kastedilen isimdir. (Celâlî, ts: 36)

El-Mebnî (المبني) : Son harfinin harekeli veya sakin olmasının herhangi bir âmil sebebiyle olmayandır. (Celâlî, ts: 36)

El-Müzmerât (المضمرات) : Muttasıl ve munfasıl olarak ikiye ayrılırlar. Muttasıl olanlar merfu', mansûp ve mecrûr olurlar. Munfasıl olanlar ise sadece merfu' ve mansûp olurlar. Ayrıca merfu' muttasıl zamirler hem bâriz hem de zâhir olurlar. (Celâlî, ts: 37)

Esmâ'ul-işârât (اسماء الإشارات) : Kendileri ile işaret edilmesi için konulan isimlerdir. (Celâlî, ts: 38)

El-Mevsûlât: (اسماء الموصولات) Kendisine sıla olarak gelecek bir haberî cümlelerin ve bu cümlede kendisine dönecek bir zamirin bulunması zorunlu olan isimlerdir. (Celâlî, ts: 38)

Esmâu'l-ef'âl (اسماء الأفعال) : Emir veya mâzi anlamında olan isimlerdir. (Celâlî, ts: 38)

El-Esvât (الأصوات) : Kendisi ile hikâye edilen her ses veya hayvanlar için kullanılan seslendirmelerdir. (Celâlî, ts: 38)

Bazı zarflar (بعض الظروف) : mebni olan zarflar cümleye izafe dilen إذا ile إذا ifadeleri, İstifham veya şart için olan متى متى , أين, أين , ifadeleri ve izâfeden maktu' olma durumlarında قبل ve بعد ifadeleridir. (Celâlî, ts: 39)

El-Murekkebât (المركبات) : Aralarında herhangi bir nispet bulunmayan iki kelimededen meydana gelen isimlerdir. (Celâlî, ts: 39)

El-Kinayât (الكنايات) : Mebni olan kinaye ifadeleri كذا, كذا, كذا, كذا ifadeleridir. (Celâlî, ts: 39)

El-Müsennâ (المثنى) : Raf' durumunda sonuna elif gelen, nasb ve cerr durumunda kendisinden önceki harfin fetha olduğu bir ya gelen ve sonunda meksûr bir nûn bulunan isimdir. (Celâlî, ts: 40)

El-Mecmû' (المجموع): Musahhah ve mükesser olarak iki kısma ayrılır; Musahhah, raf' durumunda sonuna kendisinden önceki harfin dammeli olduğu bir vav, nasb ve cerr durumunda kendisinden önceki harfin mecrûr olduğu bir ya ve meftûh bir nûn gelen isimdir. Mükesser ise müfredinin kalıbı bozulduğu cem türüdür. (Celâlî, ts: 40)

El-Marife (المعرفة) : Kendi zatında bir şeye delalet eden isimdir. (Celâlî, ts: 41)

En-Nekira (النكرة) : Kendi zatında bir şeye delalet etmeyen isimdir. (Celâlî, ts: 41)

El-Müzekker (المذكر) : İçerisinde te'nîs tâsı veya te'nîs elifi bulunmayan isimdir. (Celâlî, ts: 41)

El-Müennes (المؤنث) : İçerisinde te'nîs tâsı veya te'nîs elifi bulunan isimdir. (Celâlî, ts: 41)

El-Museğğer (المصغّر) : Azlığa delalet etmesi için ilk harfi dammeli, ikinci harfi fethalı olup sonunda yâ harfi olan isimdir. (Celâlî, ts: 42)

El-Mensûb (المنسوب) : Sonuna nispet için şeddeli yâ harfinin getirildiği isimdir. (Celâlî, ts: 42)

El-Mumeyyiz (اسماء العدد) : كم (kaç?) soru edatına cevap olan isimlerdir. (Celâlî, ts: 42)

El-Masdar (المصدر) : Basrî dilcilere göre fiilin kendisinden türediği ve fiilin amelini yapan isimdir. (Celâlî, ts: 43)

İsmu'l-fâil (اسم الفاعل) : Geçici bir manâ ile fiilin kendisi ile kaim olduğu biri için fiilden türetilen isimdir. (Celâlî, ts: 43)

İsmu'l-mef'ûl (اسم المفعول) : Fiilin kendisine vaki olmuş biri için fiilden türetilen İsimdir. (Celâlî, ts: 43)

Es-Sıfatu'l-müşebbehe (الصفة المشبهة) : Sürekli bir manâ ile fiilin kendisinden kaim olduğu biri için fiilden türetilen bir isimdir. (Celâlî, ts: 44)

Ef'alu't-tafdîl (أفعال التفضيل): Bir mevsûf için başkasının üzerine bir fazlalığı olduğunu ifade eden kelimedir. (Celâlî, ts: 44)

Fiil (الفعال) : Geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan biri ile beraber olan ve kendi başına bir anlam ifade eden kelimedir. (Celâlî, ts: 44)

El-Mâzî (الماضي) : Geçmiş zamanda meydana gelen bir olaya delalet eden fiildir. (Celâlî, ts: 45)

El-Muzâri (المضارع): Başında dört zâid harflerden biri bulunan fiildir. (Celâlî, ts: 45)

El-Emr (الأمر) : Fiili talep etmekten ibaret olan fiildir. (Celâlî, ts: 45)

En-Nehiy (النهي) Fiilin terkinin talebinden ibaret olan fiildir. (Celâlî, ts: 46)

El-Müte'addî (المتعدّي) : Kendisine mef'ûlu bihi gelebilen fiildir. (Celâlî, ts: 46)

Gayru'l- müte'addî (غير المتعدّي): Fâile has olan fiildir. (Celâlî, ts: 46)

El-Mebniyyu li'l-mef'ûl (المبني للمفعول) : Fâili zikredilmeyen fiildir. (Celâlî, ts: 46)

El-Ef'âlu'n-nâkisa (الأفعال الناقصة) : كان, صار, أصبح, أمسى, أضحى, ظلّ, بات, ما زال, ما برح, ما فتى, (الأفعال الناقصة) fiilleridir. Bunlar isimlerini raf', haberlerini nasp yaparlar. (Celâlî, ts: 47)

Ef'âlu'l-kulûb (أفعال القلوب) : Mübteda ve haber üzerine dâhil olup her ikisini mef'ûl yapan fiillerdir. (Celâlî, ts: 47)

Ef'âlu'l-mukârabe (أفعال المقاربة): Haberin yakın olduğuna ümit edilmesi, haberin bizzat yakın olması veya haberin başladığını ifade etmek için kullanılan fiillerdir. (Celâlî, ts: 47)

Ed'âlu'l-medhi ve'z-zemmi (أفعال المدح والذم): İki merfu' isme dâhil olan ve övme ya da yermenin inşası için konulan fiillerdir. (Celâlî, ts: 47)

Fi'lâ't-Te'accub (فعلا التعجب): Ta'accübün inşası için konulan iki fiildir. (Celâlî, ts: 48)

Harf (الحرف): İsim veya fiile bitişmeden tek başına anlam ifade etmeyen kelimedir. (Celâlî, ts: 48)

Hurûfu'l-cerr (حروف الجر): من, إلى, حتى, في, الباء, اللام, رب, واو رب, واو القسم, باء القسم, تاء القسم, : (حروف الجر) harfleridir. (Celâlî, ts: 48)

E-l'Hurûfu'l-müşebbehetu bi'l-fiil (الحروف المثبته بالفعل): إن, أن, كأن, لكن, ليت, لعل harfleridir. (Celâlî, ts: 49)

Hurûfu'l-'Atf (حروف العطف): الواو, الفاء, ثم, حتى, أو, إمّا, أم, لا, بل, لكن harfleridir. (Celâlî, ts: 50)

Hurûfu'n-nefy (حروف النفي): لا, لم, لئلا, لن harfleridir. (Celâlî, ts: 50)

Hurûfu't-tenbîh (حروف التنبيه): ها, ألا, أما, فهنا harfleridir. (Celâlî, ts: 50)

Hurûfu'n-nidâ (حروف النداء): يا, أي, هيا, أي, الهمزة harfleridir. (Celâlî, ts: 51)

Hurûfu't-tasdîk (حروف التصديق): نعم, بلى, أجل, جبر, إن, إي, : (حروف التصديق) harfleridir. (Celâlî, ts: 51)

Hurûfu'l-istisnâ (حروف الإستثناء): إلا, خلا, عدا, حاشا harfleridir. (Celâlî, ts: 51)

Harfa'l-hitâb (حرفا الخطاب): الكاف, التاء harfleridir. (Celâlî, ts: 51)

Hurûfu'z-ziyâde (حروف الزيادة): إن, أن, ما, لا, من, الباء, اللام harfleridir. (Celâlî, ts: 52)

Harfa't-tefsîr (حرفا التفسير): أي, أن harfleridir. (Celâlî, ts: 53)

El-Harfâni'l-masdariyyân (الحرفان المصدريان): ما, أن harfleridir. (Celâlî, ts: 52)

Hurûfu't-tahzîz (حروف التحضيض): لولا, لوما, هلا, ألا harfleridir. (Celâlî, ts: 52)

Harfu't-takrîb (حرف التقريب): قد harfidir. (Celâlî, ts: 52)

Hurûfu'l-istikbâl (حروف الاستقبال): س, سوف, أن, لن, لا : (حروف الاستقبال) harfleridir. (Celâlî, ts: 53)

Harfa'l-istifhâm (حرفا الاستفهام): هل harfleridir. (Celâlî, ts: 53)

Hurûfu'ş-şart (حروف الشرط) : لو, إِنْ, أمّا harfleridir. (Celâlî, ts: 53)

Harfa'ta'lîl (حرفا التعليل) : اللام, كي harfleridir. (Celâlî, ts: 53)

Harfu'r-rad' (حرف الردع): كَلَّا harfidir. (Celâlî, ts: 53)

El-lâmât (اللامات): لام التعريف, لام القسم, لام جواب لو, لام جواب لولا, لام الأمر, لام الابتداء, لام الفارقة (اللامات) şeklinde lâm harfleridir. (Celâlî, ts: 54)

Tâu't-te'nîsi's-sâkina (تاء التانيث الساكنة) : Mazî fiile bitişen tâ harfidir. (Celâlî, ts: 54)

En-Nûnu'l-muekkid (النون المؤكد): sakîla ve meftûha ile hafîfa ve sâkina olmak üzere iki tanedir. (Celâlî, ts: 54)

Hâu's-sekt (هاء السكت) : Harekesi i'râb harekesi olmayan her harekeli kelimenin sonuna sadece vakf (vasl anında gelmez) amacıyla gelen harftir ve sadece sakindir. (Celâlî, ts: 54)

Et-Tenvîn (التنوين) : Kelimenin son harekesine tabi olan sakin nûndur. (Celâlî, ts: 54)

Celâlî'nin nahiv risalesi düzen, kapsam ve sıralama açısından incelendiğinde risalede Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çarperdî'nin (öl. 746/1346) *el-Muğnî fi'n-Nahv* adlı eserinin örnek alındığı görülmektedir. Celâlî, nahiv ilmini muhtasar bir şekilde ele alan *el-Muğnî* adlı eserde önemli gördüğü yerlerden alıntılar yaparak nahiv ilminin hemen bütün konularını özlü bir biçimde kaleme almaya çalışmıştır. Celâlî, bu risalede yer yer *el-Muğnî*'nin metodundan ayrılarak kendi metodu çerçevesinde ilerlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda nahiv risalesi iyi bir biçimde incelendiğinde Celâlî'nin bazı yerlerde *el-muğnî*'nin tabirlerini olduğu gibi kullandığı; bazı yerlerde ekleme veya çıkartmalarda bulunduğu; bazı yerlerde ise *el-Muğnî*'ye şerh yazan Muhammed b. Abdürrahim el-Ömerî el-Meylânî'nin (öl. 811/1408) meşhur şerhinden alıntılar yaptığı görülmektedir. Diğer taraftan bazı yerlerde *el-Muğnî*'nin metninden ayrılmış, bazı yerlerde daha açık veya daha kısa tabirler kullanmıştır. Celâlî'nin nahiv risalesindeki ihtisar metodunun daha iyi anlaşılması sebebiyle zikredilen durumlara başlıklar çerçevesinde örneklerin verilmesi faydalı olacaktır.

1.1.6. Celâlî'nin Çarperdî'den Ayrıldığı Yerler

Çarperdî'nin *el-Muğnî* adlı eserini örnek alarak nahiv risalesi yazan Celâlî, bazı yerlerde Çarperdî'nin metodundan ayrılarak kendine has bir metot izlemiştir. Örneğin ğayr-ı münsarif konusunda Çarperdî ğayrı münsarif illetlerinden birisi olan terkîb konusuna *معدى كرب* örneğini verirken (Çarperdî, 2013: 11) Celâlî, *بعليك* örneğini vermiştir. (Celâlî, ts: 30) Yine merfûât bahsinde haberin detaylarının zikredildiği yerde Çarperdî haberin takdim ettiği duruma *شَرَّ أَهْرَ ذَا نَابٍ* ve *سَلَامٌ عَلَيْكُمْ* gibi örnekleri verirken (Çarperdî, 2013: 13) Celâlî, *وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ* Celâlî, *إِيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ* “Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektiğe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar.”¹ ayetinde geçen *وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ* şeklindeki cümleyi örnek vermiştir. (Celâlî, ts: 31)

1.1.7. Muğnî'nin Şerhinden Faydalanması

Celâlî, yer yer Meylânî'nin, *el-Muğnî*'ye yazdığı şerhinden alıntılar yaparak ihtisarını yazmaya çalışmıştır. Örneğin mansûbât kısımlarından biri olan mef'ûlu fih bahsinde Çarperdî, bu mef'ûlun tarifini yaparken söz konusu öğeyi *المفعول فيه هو ظرفا الزمان والمكان* (mef'ûlu fih zaman veya mekân zarfıdır) şeklinde tanımlarken (Çarperdî, 2013: 17) Celâlî, *هو ما فعل فيه فعل من زمان أو مكان* (zaman olsun mekân olsun içinde fiilin yapıldığı şeydir) şeklinde tanımlamıştır. (Celâlî, ts: 33) Bu tanım ise Meylânî'nin şerhinde zikrettiği tanımın aynısıdır. (Meylânî, 2017: 90)

1.1.8. Daha Açık İfadeler Kullanması

Mensûbât kısımlarından olan mef'ûlü me'ah bahsinde Çarperdî, mef'ûlu me'ahın tarifini yaptıktan sonra *ما صنعت وأباك* (babanla birlikte ne yaptın?) şeklindeki örneği vermiştir. (Çarperdî, 2013: 18) Celâlî ise aynı yerde mef'ûlu me'ah tanımını aynı biçimde yaptıktan sonra klasik gramer kitaplarında bu konuya genelde örnek olarak gösterilen *استوى الماء* (su odunla aynı seviyeye geldi) şeklindeki cümleyi zikretmiştir. (Celâlî, ts: 33) İki örnek mukâyese edildiğinde Çarperdî'nin örnek verdiği cümlede bulunan *أباك* ifadesi esmâ-i hamseden olup harf ile i'râb alanlardandır. Celâlî'nin zikrettiği örnekte geçen

¹ Bakara 2/221

الخشبة ifadesi ise normal mu'rab isim olup hareke ile i'rab alır. Dolayısıyla Celâlî'nin zikrettiği örnek hem genelde bu konuya örnek olarak verilmesi hem de mef'ûlu me'ah olan الخشبة ifadesinin hareke ile i'râb alması hasebiyle daha açık ve anlaşılır biçimdedir. Aynı şekilde mef'ûlu leh bahsinde Çarperdî, mef'ûlu lehi كَلَّ مَا كَانَ عَلَّةً (illet/sebep olan herşeydir) şeklinde tanımlarken (Çarperdî, 2013: 18) Celâlî, هو مَا فَعَلَ لِأَجْلِهِ فَعَلَ (mef'ûlü leh kendisinden dolayı fiilin gerçekleştiği şeydir) şeklinde tanımlamıştır. (Celâlî, ts: 35) İki tanıma bakıldığında Çarperdî, sebep olan herşeyin olduğunu ifade ederken neye sebep olduğunu açıklamamıştır. Ancak Celâlî açık bir şekilde sebep ile müsebbebi açıklamıştır. Yine tevâbi' bahsinde Çarperdî tevâbînin tanımını yaparken التَّوَابِعُ كُلُّ ثَانٍ بِإِعْرَابٍ سَابِقِهِ مِنْ (tevâbî bir cihetle öncesindeki kelimenin i'râbına tabi olan her ikincidir.) şeklinde tanımlamıştır. (Çarperdî, 2013: 23) Celâlî ise هِيَ كُلُّ لَاحِقٍ مَعْرَبٍ بِجِنْسِ إِعْرَابٍ (tevâbî tek bir yönden bir öncekinin i'râbıyla i'râblanmış her lâhik(sonradan gelen)tir. (Celâlî, ts: 35) İki tanım karşılaştırıldığında Celâlî'nin tanımının daha açık olduğu görülmektedir. Ayrıca Çarperdî, tanımında ثَانٍ (ikinci) ifadesini kullanırken Celâlî'nin لَاحِقٍ (sonradan gelen) ifadesini kullanmasının sebebi şu olabilir: Tabi ile matbû'un arasına bazen fasıla girebilir. Dolayısıyla tabi her zaman ikinci sırada yer almayabilir. Bu sebeple لَاحِقٍ ifadesi sonradan gelen anlamında olduğu için ikinci sırada olsun daha gerilerde olsun tabilerin hepsini kapsarken ثَانٍ ifadesi zahiren sadece ikinci sırada olanı kapsar. Bu da yeni başlayan talebeler için kafa karıştırıcı bir durum olabilir.

1.1.9. Kısa Tabirler Kullanması

Celâlî'nin muhtasar nahiv risalesinde dikkat çeken konulardan bir tanesi de kısa tabirler kullanmasıdır. Mesela mu'rab ismin bahsinde Çarperdî, munsarîf olan ismi هو مَا يَدْخُلُهُ الرَّفْعُ (munsarîf isim kendisine raf', nasb, cerr ve tenvîn dâhil olan isimdir.) şeklinde tanımlamaktadır. (Çarperdî, 2013: 10) Celâlî ise munsarîf ismi هو مَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ (munsarîf isim üç harekeyi ve tenvîni alan isimdir.) şeklinde tanımlamaktadır. (Celâlî, ts: 28) Görüldüğü gibi Celâlî, üç harekenin isimlerini tek tek zikretmek yerine الحركات الثلاث ifadesiyle aynı sonucu daha kısa ifadeyle aktarmaya çalışmıştır. Aynı şekilde manevî izafe bahsinde Çarperdî, manevî izafe için والإضافة (manevî izafe, müzaâfün ileyh ma'rife olduğunda ma'rifelik ifade eder.) şeklindeki cümleyi kullanırken (Çarperdî, 2013: 22) Celâlî, وهي تَقْدِيرُ تَعْرِيفِ الْمُضَافِ إِذَا أُضِيفَ إِلَى الْمَعْرِفَةِ (o, müzaâfün ileyh ma'eife olduğunda

ma'rifelik ifade eder.) şeklindeki cümleyi kullanmıştır. (Celâlî, ts: 35) Konu manevî izafe olduğundan dolayı هي zamirinden başka bir şeyin anlaşılması ihtimali olmadığından Celâlî, والإضافة المعنوية ifadesini kullanmak yerine aynı sonucu ifade eden هي zamirini kullanarak aynı konuyu daha muhtasar biçimde açıklamıştır. Yine lafzî izafe bahsinde Çarperdî, وأما الإضافة اللفظية فلا تفيد تعريفا ولا تخصيصا وإنما تفيد التخفيف (lafzî izafe ta'rif ile tahsis ifade etmez, sadece tahfiflik ifade eder) şeklindeki cümleyi kullanırken (Çarperdî, 2013: 22) Celâlî, واللفظية تفيد التخفيف فقط (lafzî olan sadece tahfiflik ifade eder) cümlesini kullanmıştır. (Celâlî, ts: 35) Celâlî, Çarperdî'nin cümlesinden anlaşılacak sonucu o cümlelerin yaklaşık yarısıyla ortaya koymuştur. Zira bir durum bir şeye hasredildiğinde diğer şeylere ihtimali kalmamaktadır.

1.1.10. Zikredilen Örnekleri Tekrarlamaması

Celâlî'nin nahiv risalesindeki ihtisar yöntemi çerçevesinde izlediği yollardan bir tanesi de tekrar olan ibareleri terk etmesidir. Mesela Çarperdî, merfu'ât kısmına dâhil olan كان ve benzerlerinin ismi ile إِنَّ ve benzerlerinin haberi için örnek olarak kullandığı (Çarperdî, 2013: 14) كان زيداً منطلقاً cümlesi ile إِنَّ زيدا منطلقاً cümlesini mensubât bahsinde كان ve benzerlerinin haberi ile إِنَّ ve benzerlerinin ismi için de örnek olarak kullanmıştır. (Çarperdî, 2013: 19) Celâlî ise merfuât kısmında söz konusu örnekleri kullandığından (Celâlî, ts: 32) mansûbât kısmında كان ve benzerlerinin haberi ile إِنَّ ve benzerlerinin isminin de mansûp olduğunu belirtip herhangi bir örnek vermemiştir. (Celâlî, ts: 34)

SONUÇ

Bu çalışmada Molla Musa el-Celâlî'nin *Nahiv Risalesi*'ndeki ihtisar yöntemi incelenmiştir. Bu bağlamda risale ile ilgili yapılan araştırma neticesinde risalede Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çarperdî'nin *el-Muğnî fi'n-Nahv* adlı eserinin örnek alındığı tespit edilmiştir. Celâlî, özellikle ilim talebelerinin kısa sürede çok şey öğrenmeleri amacıyla *el-Muğnî* adlı eserde önemli gördüğü yerlerden alıntılar yaparak nahiv ilminin hemen bütün konularını özlü bir biçimde ortaya koymaya çalışmıştır. Celâlî, sıralama ve düzen bakımından Çarperdî ile aynı metodu izlemiş, ancak yer yer Çarperdî'nin metodundan ayrılarak kendi metodu çerçevesinde ilerlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Celâlî, bazı yerlerde Çarperdî'nin tabirlerini olduğu gibi kullanırken bazı yerlerde ekleme veya çıkartmalarda bulunmuş, bazı yerlerde *el-Muğnî*'ye şerh yazan Muhammed b. Abdürrahim el-Ömerî el-Meylânî'nin meşhur

şerhinden alıntılar da yapmıştır. Bazı yerlerde *el-Muğnî*'nin metninden ayrılmış, bazı yerlerde daha açık veya daha kısa tabirler kullanmıştır. Bazı yerlerde önceden verdiği örneği tekraren vermekten kaçınmıştır. Sonuç olarak risaledeki tanımlar başta olmak üzere risalenin hemen hemen tamamında muhtasar ve anlaşılır bir dil kullanıldığı ve risalenin özgün bir ihtisar yöntemine sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Celâlî, M. (ts). *Mecmu'at'l-'ulûm*, İstanbul, Lord Matbaası.

Çarperdî, A. (2013). *el-Muğnî*, İstanbul: Haşemî Yayınları.

Çelebi, M. (1989). “*Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-İzmir 5 1-31.

Durmuş, İ. (1997). “*Halef el-Ahmer*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 15/235

Durmuş, İ. (2006). “*Muhtasar*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 31/57.

Güler, H. (2019). *Molla Musa El-Celâlî'nin Hayatı, Eserleri Ve İslam Mezheplerine Bakışı*, yüksek Lisans Tezi, iyarbakır,

Güven, Ş. (2010). *Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivayet Tefsirleri*. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 10 (2) , 43-66.

İbn Manzûr, (ts). *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut.

Meylânî, M. (2017). *Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv*, İstanbul: Mektebetu'l-İrşad

Turan, A. (1995). “*Elfiyye*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 11/28.

Zemahşerî, (1965). *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut.